

реализуется. Метакоммуникативные перформативные высказывания относятся к фатическому иллокутивному типу, сущность которого состоит в намерении говорящего поддержать речевой контакт с адресатом.

Ключевые слова: мольба, иллокутивный тип, историческая динамика, скрытые перформативные высказывания, перформативная формула, клятва.

Shevchenko Viktoriia. Hedged Performative Utterances in the German Dialogical Discourse of the XV–XXI Centuries. The article analyses the structure and linguopragmatic features of hedged performative utterances. It also reveals the basic characteristics of the historical dynamics of hedged performative utterances by means of their structure models identification in the German dialogical discourse. Hedged performative utterances in the German dialogical discourse of the XV–XXI centuries demonstrate the tendency of increasing the amount of syntactical models on the one hand and obsolescence on the other hand. Illocutive types of speech acts that are realized by hedged performatives embrace assertives, directives, expressives, commissives, with historical dynamics concerning first of all their frequency. In the XV–XVI centuries directive speech utterances were basically used, and in the XX–XXI centuries performative etiquette contactives demonstrated a high frequency. Speech acts of praying and swearing, that demonstrated a high frequency in the XV–XVI centuries, almost became obsolete in the XX–XXI centuries. Linguopragmatic features of the utterances with hedged performatives concern illocutive speech acts that are realized therewith. We differentiate the speech acts in the performative sense and speech acts of the performative form that fulfill a metacommunicative function. The first demonstrate an illocutive and perlocutive specific character defined by the illocutive type. Metacommunicative performative utterances belong to a phatic illocutive type the essence of which is in the addresser intention to keep up the speech contact with an addressee.

Key words: praying, illocutive type, historical dynamics, hedged performative utterance, performative formula, swearing.

Стаття надійшла до редколегії
05.01.2015 р.

УДК 81'37

Ірина Шуляк

Непрямий мовленнєвий акт як мовний репрезентатив комунікативної інтенції

Статтю присвячено аналізу та характеристиці непрямого мовленнєвого акту в системі мовних репрезентативів комунікативної інтенції мовця. Розкрито механізм породження непрямого мовленнєвого акту; виокремлено семантичне і прагматичне значення у його структурі. Виявлено, що непрямому мовленнєвому акту властиве розширення та поглиблення змісту повідомлення в результаті нарощення семантичного значення мовних одиниць висловлювання через конситуативні умови їх уживання мовцем відповідно до потреб комунікативної інтеракції. Встановлено, що за допомогою непрямого висловлювання мовець передає співрозмовникові значно більший зміст, ніж той, який він реально повідомляє, і те, що мається на увазі, не завжди збігається з тим, що він говорить, тому що висловлювання імпліцитне. З'ясовано, що результатом опосередкованого способу вираження значення в непрямому мовленнєвому акті є імпліцитний смисл. У результаті аналізу комунікативної категорії визначено, що непрямий мовленнєвий акт, зберігаючи свій прямий комунікативний задум, виражений експліцитно, стає виразником іншого, заздалегідь сформованого мовцем, імпліцитного.

Ключові слова: непрямий мовленнєвий акт, семантичне значення, прагматичне значення, імпліцитний смисл, інтенція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Особливий дослідницький інтерес лінгвістичних розвідок сучасного мовознавчого простору, які здійснені у руслі комунікативно-когнітивної парадигми, складає проблема породження висловлювання як вербального засобу вияву інтенції комунікантів у процесі інтеракції для впливу на свідомість і поведінку адресата. Відповідно, комунікативно-когнітивна спрямованість сучасної лінгвістичної науки визначає основними пріоритетами в дослідженні комунікативних категорій аналіз способів експлікації комунікативного наміру [4; 10; 14; 16; 17; 20]. У процесі комунікації трапляються ситуації, у яких мовець не має на меті прямо демонструвати свої дії та наміри. Експліцитне, безпосередньо відкрите вираження інтенції мовця через мовленнєвий акт змінює непрямим виражене, а приховане висловлювання думок, вражень, по-

чуттів, що є постійною рисою мовного спілкування. Такі мовленнєві акти називають непрямими [20]. Буквально не виражена інтенція мовця не збігається з тим, що дослівно передає лише семантика мовних одиниць непрямой синтаксичної конструкції. Основне питання в процесі аналізу мовленнєвого акту, згідно з Дж. Серлем, Д. Вандервекеном, Г. Кларком, полягає у тому, що певне висловлювання може виражати не тільки те, що воно означає безпосередньо, а й передавати ширший зміст непрямим способом, а орієнтація адресата лише на семантичний зміст мовленнєвого акту не завжди дає змогу пізнати відповідний намір адресанта [15; 20; 22].

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Непрямий спосіб реалізації мовленнєвого наміру комунікантів під час вербальної інтеракції, що втілюється у формі непрямомовного мовленнєвого акту, викликав і далі викликає науковий інтерес учених. У зарубіжній науковій літературі непрямі мовленнєві акти описані в роботах Дж. Серля [20], П. Грайса [17], Д. Вандервекена [22], Г. Кларка [15], Р. Гіббса [16], С. Глаксберга [21], Г. Матвєєвої [9], М. Нікітіна [11], І. Сусова [13] та інших дослідників. Наукові розвідки таких вітчизняних учених, як Ф. Бацевич [4], Л. Невідомська [10], Л. Безугла [5], С. Шабат-Савка [14] стосуються теоретичної й методологічної частин дослідження непрямих реалізацій мовленнєвих актів, що, у свою чергу, пропонують нові перспективи для вивчення цього лінгвістичного явища у руслі комунікативної, прагмасемантичної та когнітивної лінгвістики.

Незважаючи на постійну зацікавленість комунікативною категорією, і сьогодні спостерігається недостатній рівень теоретичного осмислення та практичного аналізу непрямих мовленнєвих актів, який дав би можливість зробити висновок про обґрунтоване мовне розкриття його сутності. Усе це зумовлює **актуальність** наукових розвідок непрямой синтаксичної конструкції. Отже, **мета статті** полягає у з'ясуванні механізму породження непрямомовного мовленнєвого акту у процесі комунікації для експлікації заздалегідь сформованої комунікативної інтенції мовця. **Завдання статті** – узагальнити напрацювання зарубіжних і вітчизняних учених, у яких проаналізовано й описано поняття непрямомовного мовленнєвого акту, окреслити прагмасемантичну сутність комунікативної категорії та визначити її функціональний потенціал у реалізації комунікативної інтенції мовця.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття непрямомовного мовленнєвого акту ввів у дослідницьке поле прагмалінгвістики Дж. Серль, який трактував його як мовленнєву дію, у якій один іллокутивний (мовленнєвий) акт здійснюється опосередковано, через здійснення іншого [20]. Тобто заздалегідь задуманий комунікативний задум мовця реалізується непрямомовно за допомогою здійснення висловлювання, семантика якого передає інший інтенціональний зміст. Й. Мейбауер, слідом за Дж. Серлем, підкреслює, що мовні одиниці в прямих мовленнєвих актах виражають дослівну семантику, а непрямі – недослівний зміст, який не збігається за іллокутивним типом із комунікативною інтенцією мовця [19, с. 375], а може виражатися для втілення ще одного іллокутивного типу. Так, одне висловлювання водночас стає виразником двох комунікативних намірів, утілених мовцем у процесі комунікації [13, с. 238]. Один із них прямо впливає зі сказаного, натомість інший, який мовець має на думці, не завжди збігається з тим, що вимовляється, і співрозмовник має його домислити [10, с. 345; 13, с. 238]. Тобто висловлювання, зберігаючи свій прямий комунікативний задум, виражений експліцитно, стає виразником іншого, заздалегідь сформованого мовцем, імпліцитного.

Непрямий мовленнєвий акт будується на основі того, що сказав (what is said) мовець, і того, що він має на увазі (what is implicated) [15, с. 43; 117, с. 25]. Іншими словами, непряме висловлювання формується на основі семантичного значення мовних одиниць, яке узально зафіксоване й загальноприйняте для усіх у вживанні і розумінні, та на основі прагматичного значення, яке «відображає суб'єктивну думку, відношення та розуміння мовця до дійсності» [9, с. 36]. Прагматичне значення мовець породжує в певній комунікативній ситуації за визначених обставин і з певною комунікативною метою [18, с. 4–9]. На думку Л. Безуглої, саме завдяки цьому буквально не вираженому суб'єктивному значенню мовцеві вдається передати адресату більший смисл, ніж передбачає буквально значення висловленого [5, с. 14].

У непрямомовному мовленнєвому акті спостерігається співвідношення та взаємодія семантичного й прагматичного значень. В основі формування прагматичного значення непрямомовного мовленнєвого акту лежить відповідний семантичний механізм, стверджує Л. Невідомська. Йдеться про функціонально зумовлене переосмислення типової для певного висловлення вихідної семантики у прагматично вмотивовану похідну та їх суміщення [10, с. 9]. На думку М. Нікітіна, «мовна семантика змикається з

причинно-наслідковим аналізом мовних фактів як частини сукупностей людської діяльності, тобто знання мови змикається зі знаннями світу, включаючи знання мовленнєвої діяльності, а саме факту використання мовних одиниць у певному контексті комунікативних подій» [11, с. 721]. Таким чином, непрямий мовленнєвий акт поєднує у своїй змістовій структурі прагматичне й семантичне значення, останнє неминуче обмежується та збагачується у контексті мовними й екстралінгвальними факторами. Прихований семантичний пласт передає й розкриває новий смисл мовленнєвого акту, який стає домінуючим та виражає інтенцію адресанта.

З огляду на специфіку мовного знака, непрямий мовленнєвий акт розглядається у контексті формально-семантичної невідповідності плану змісту планові вираження [14, с. 214]. Йдеться про асиметричність мовного знака, який характеризує такі синтаксичні конструкції, і полягає у тому, що позначувальне (позначення) прагне мати інші функції, а позначуване (значення) – виразитися іншими засобами [8, с. 177]. Дж. Юль дотримується подібної думки, зазначаючи, що у непрямому мовленнєвому акті форма висловлювання не сумісна із функцією, яку запланував мовець до виконання відповідною синтаксичною структурою [23, с. 134]. Такий процес моделювання непрямомовленнєвого акту вимагає від адресанта креативної вправності та збагачення мовної уяви, адже, за словами Ш. Баллі, мовні знаки, замкнуті у своїх основних категоріях, слугували б надзвичайно обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мовлення. Завдяки міжкатегорійним замінам думка звільняється, а форма вираження збагачується й набуває різних відтінків [3, с. 143].

Прагнення до виразності та експресивності повідомлюваного стимулює мовця до пошуку особливих, нестандартних, непрямих способів вираження задуму, які б відповідали комунікативним потребам сформованої комунікативної ситуації. Однак такі способи репрезентація наміру забезпечують розширення й поглиблення змісту висловлювання. Д. Вандервекен зазначає, що у процесі формування непрямомовленнєвого акту смисл висловлювання, вкладений мовцем у повідомлення, набуває розширеного значення. Розширення відбувається завдяки прагматичному значенню висловлювання, яке породжує мовець у конкретній конситуації та «приглушує» семантичне значення мовленнєвого акту [22, с. 336], взаємодіючи з ним і «накладаючись» на нього [10, с. 100]. Так, за М. Нікітіним, непрямі мовленнєві акти взаємодіють з навмисно імпліцитними семантичними прирощеннями, які виникають при незбігові та взаємодії прямих значень синтаксичних одиниць із конситуативними умовами їх уживання [12, с. 141–142]. На виникнення таких прирощень впливає взаємодія семантичного значення висловлень із лінгвальним контекстом й екстралінгвальними знаннями, включно із тими, що стосуються обставин конкретної комунікативної ситуації [8, с. 347]. Семантико-прагматичне прирощення в непрямому мовленнєвому акті виходить на перший план, і його репрезентантом стає задалегідь сформована комунікативна інтенція мовця.

Непрямі реалізації мовленнєвих актів проявляються як розбіжності між значенням і смислом висловлювання [9, с. 71]. Смисл виявляється в умовах побудови його адресантом і звичного сприйняття адресатом висловлювання. У непрямому мовленнєвому акті смисл мовець декодує у значення, а сприйняте слухачем значення переходить у смисл. Спостерігається діалектична взаємозалежність цих двох понять [1, с. 80; 6, с. 126–127]. Оскільки значення закріплене за мовним знаком носіями конкретної мови, то його знають, тоді як смисл слід шукати, вичитувати для розуміння висловлювання [1, с. 76]. Ці дії потрібні для осмислення непрямомовленнєвого акту. Непряме висловлювання передає смисл, що відтворює «інформацію / інтенцію мовця на імпліцитному рівні організації мовних знаків у конкретному часово-просторовому континуумі спілкування» [4, с. 19], це скерований мовленнєвий вплив на слухача.

У непрямому мовленнєвому акті суб'єктивно-діяльнісний простір мовця відображається за допомогою експліцитного та імпліцитного способу організації мовних одиниць у висловлюванні. Під експліцитним способом розуміють явне відкрите вираження значення і смислу мовленнєвого акту. За Л. Невідомською, імпліцитний спосіб вираження – це прихована, опосередкована форма вираження значення або смислу мовленнєвого акту експліцитною семантикою мовних одиниць [10, с. 368]. Результатом імпліцитного способу вираження значення є «імпліцитний смисл» (за Л. Безуглою). В. Багдасарян додає, що «часто думка, виражена прямо, відсувається на другий план, а на перший висувається опосередкована; передавання імпліцитного стає головною, а то і єдиною метою висловлення» [2, с. 8].

Імпліцитний смисл надає непрямому мовленнєвому акту додаткової глибини й багатозаровості, домислюється, спираючись на контекст, на певні когнітивні та прагматичні чинники й умови

спілкування [4; 10; 17; 19], у результаті такого домислювання стає можливим визначення комунікативної інтенції мовця зокрема, і комунікативно-прагматичного призначення непрямого мовленнєвого акту загалом. Імплицитне й експліцитне існують як єдине ціле та сприяють усвідомленню змісту непрямого висловлювання. Не беручи до уваги експліцитного значення, важко очікувати однозначного виявлення певних аспектів прихованості семантики, тих додаткових імплицитних компонентів смислу, що забезпечують розширення інформативності висловлювання у вербальній інтеракції. Як стверджує Н. Іванишин, імплицитність накладається на експліцитно-матеріальне вираження лінгвоодиноці, і, тим самим, змістово оформлюється в межах певного висловлювання [7, с. 14].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, процес людського спілкування детермінується реалізацією інтенційних потреб комунікантів, які дедалі частіше під час вербальної інтеракції репрезентуються прихованим способом за допомогою релевантних комунікативних величин. Однією з таких величин слід вважати непрямий мовленнєвий акт. Трактуючи непрямого мовленнєвого акту в сучасних лінгвістичних розвідках здійснювали вітчизняні та зарубіжні вчені, отримуючи всебічні уточнення й доповнення до свого визначення та змістового наповнення. З'ясовано, що непрямо мовленнєвому акту властиве розширення та поглиблення змісту повідомлення в результаті прирощення семантичного значення мовних одиниць висловлювання через конситуативні умови їх уживання мовцем. У непрямо мовленнєвості реалізація інтенції мовця здійснюється опосередковано через взаємозв'язок імплицитно вираженого змістового компонента з відповідними експліцитними одиницями. Загалом, непрямий мовленнєвий акт слід трактувати як мовленнєву дію, яка дає можливість мовцю урізноманітнити мовну реалізацію своїх намірів у сформованій комунікативній ситуації через імплицитний спосіб вираження смислового компонента. Відповідно, робимо висновок, що важливе подальше ґрунтовне дослідження непрямого мовленнєвого акту в системі синтаксичних репрезентативів широкого спектра інтенційних потреб мовця для їх диференціації за комунікативно-функціональним призначенням у комунікативному процесі.

Джерела та література

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Багдасарян В. Х. Проблема имплицитного (логико-методологический анализ) / В. Х. Багдасарян. – Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1983. – 137 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
4. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
5. Безугла Л. Р. Когнітивно-прагматичні характеристики імплицитних смислів в німецькомовному художньому дискурсі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Р. Безугла. – К. : [б. в.], 2010. – 28 с.
6. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко ; Рос. акад. наук. Ин-т лингвист. исслед. – М. : Яз. славян. культуры, 2002. – 736 с. – (Studia philologica).
7. Іванишин Н. Ознаки імплицитності як мовної категорії / Н. Іванишин // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 12–17.
8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
9. Матвеева Г. Г. Основы прагмалингвистики : монография / Г. Г. Матвеева, А. В. Ленец, Е. И. Петрова. – 2-е изд., стер. – М. : Флинта ; Наука, 2014. – 232 с.
10. Невідомська Л. В. Імплицитність: мовносистемний аспект : монографія / Л. В. Невідомська. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 416 с.
11. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учеб. пособие. – 2-е изд., доп. и испр. / М. В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
12. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учеб. пособие / М. В. Никитин. – М. : Книж. дом «Либроком», 2009. – 170 с.
13. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова кн., 2009. – 272 с.
14. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія / С. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
15. Clark H. Responding to Indirect Speech Acts / H. Clark // Cognitive Psychology. – Amsterdam : Elsevier, 1979. – № 11. – Р. 430–477.
16. Gibbs R. Intentions in the Experience of Meaning / R. Gibbs. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 424 p.

17. Grice H. P. *Studies in the Way of Words* / H. P. Grice. – Harvard : Harvard University Press, 1991. – 406 p.
18. Griffiths P. *Introduction to Semantics and Pragmatics* / P. Griffiths. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 206 p.
19. Meibauer J. *Implicature* / J. Meibauer // *Concise Encyclopedia of Pragmatics* / [ed. by J. Mey]. – Oxford : Elsevier Ltd, 2009. – 1183 p.
20. Searle J. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts* / J. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 204 p.
21. Traxler M. *Introduction to Psycholinguistics: Understanding Language Science* / M. Traxler. – UK, West Sussex : Wiley-Blackwell, 2012. – 592 p.
22. Vanderveken D. *Formal Pragmatics of Non Literal Meaning* / D. Vanderveken // *Pragmatik in Linguistische Berichte*. – Opladen, 1997. – № 8. – P. 324–341.
23. Yule G. *The Study of Language* / G. Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 333 p.

Шуляк Ирина. Косвенный речевой акт как языковой репрезентатив коммуникативной интенции.

Статья посвящена анализу и характеристике косвенного речевого акта в системе языковых репрезентативов коммуникативной интенции говорящего. Раскрыт механизм порождения косвенного речевого акта; выделены семантическое и прагматическое значения в его структуре. Выявлено, что косвенному речевому акту свойственно расширение и углубление содержания сообщения, что есть результатом наращивания семантического значения языковых единиц высказывания через констатирующие условия их употребления говорящим в соответствии с потребностями коммуникативной интеракции. Установлено, что с помощью косвенного высказывания говорящий передает собеседнику значительно большее содержание, чем то, которое он реально сообщает, и то, что имеется в виду, не всегда совпадает с тем, что он говорит, потому что высказывание является имплицитным. Выяснено, что результатом опосредствованного способа выражения значения в косвенном речевом акте является имплицитный смысл. В результате анализа коммуникативной категории определено, что косвенный речевой акт, сохраняя свой прямой коммуникативный замысел, выраженный эксплицитно, становится выразителем другого, заранее сформированного говорящим, имплицитного.

Ключевые слова: косвенный речевой акт, семантическое значение, прагматическое значение, имплицитный смысл, интенция.

Shuliak Iryna. Indirect Speech Act as Linguistic Representative of Communicative Intention. The article is devoted to the analysis and characteristics of indirect speech act in the system of linguistic representatives of the speaker communicative intention. The article deals with the analysis of mechanism of indirect speech act interpretation. It is determined semantic and pragmatic meaning in the structure of indirect utterance which are expressed in explicit and implicit levels. The semantic meaning of indirect speech act increased due to the context conditions and other extralinguistic factors. The hidden semantic layer of indirect speech act expresses and reveals new meaning of utterance, which becomes dominant and expresses the communicative intention of addressee. It is found out that addressee uses indirect expression to convey the hearer much more information than by the one he actually says, and what is meant, not always coincide with what he says, because the indirect speech act is implicit. In speech act the implicit meaning is expressed in indirect way and is inferred in reliance on the context, certain cognitive and pragmatic factors and conditions of verbal communication. According to the analysis of indirect speech act, it is found out that indirect utterance expresses two communicative intentions in explicit and implicit ways.

Key words: indirect speech act, semantic meaning, pragmatic meaning, implicit meaning, intention.

Стаття надійшла до редколегії
12.01.2015 р.